

ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УЧНІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сучасному етапі становлення правової демократичної держави, в умовах соціально-економічних реформ та інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема відтворення в суспільстві духовної, високоморальної особистості. Реалізація загальноосвітньою школою Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні потребує пошуку оптимальних форм, методів і засобів виховання, зокрема морального виховання особистості. Організація виховання учнів – складний і багатогранний процес, який передбачає реалізацію виконання завдань морального виховання, що постають перед школою на сучасному етапі.

Водночас на діяльність загальноосвітніх шкіл негативно впливає духовна криза суспільства, втрата ним багатьох цінних орієнтирів, а також складні соціально-економічні та політичні процеси нашого життя. Це виявляється в падінні вихованості шкільної молоді, в її бездуховності, цинізмі, байдужості не лише до суспільних, а й до шкільних справ, у зростанні рівня злочинності.

Умови самореалізації особи в цій ситуації значно ускладнилися, діапазон громадських оцінок і очікувань розширився, різноманітними стали бажані та допустимі способи поведінки. За цих умов дедалі більшого значення набуває здатність людини до прийняття нестандартних рішень, прогнозування своєї поведінки в умовах природного, предметного та соціокультурного середовища, що є можливим завдяки набутому досвіду моральної поведінки.

За останнє десятиліття у житті нашого суспільства відбулись істотні зміни у сфері формування моральних цінностей молоді.

Духовність нації – основа її життя, збереження та продовження у поколіннях. Нація, яка не дотримується у повсякденному житті моральних принципів, приречена на небуття. Нігілізм, історичне безпам'ятство дедалі більше травмує серця і душі молодих людей.

Діти атомного віку орієнтуються на технічний прогрес, роботизацію, комп'ютеризацію, забуваючи про духовні підвалини життя особистості. Голубий екран України заповнив свідомість молодої людини, і відвернув її від книг, театру, музеїв, картинних галерей.

Організуючи процес морального виховання, треба враховувати, що моральний розвиток особистості сучасного школяра відбувається під впливом багатьох факторів (родина, школа, позашкільні заклади, середовище однолітків, засоби масової інформації). Найвищий рівень моралі там, де впроваджуються і удосконалюються гуманні відносини, повага і любов до людини, доброта, свобода, рівність, народна культура, красиве в житті. Центральним в понятті моралі є ставлення до людини і природи, її міжособистісні і суспільні відносини та гуманізм.

Моральність особистості, як критерій моральної вихованості, проходить у

своєму формуванні довгий шлях. Кожна моральна якість об'єднує у собі певну сукупність її основних ознак, з'ясування яких дає можливість робити висновки щодо розвитку цієї якості в учнів.

Вітчизняна педагогіка, спираючись на все краще, що є в світовій та власній педагогічній думці, веде пошук глибоко наукового шляху формування духовно багатой, творчо розвиненої, соціально відповідальної та вільної особистості. Школа повинна стати не лише храмом науки, а й джерелом прилучення кожного учня до високих моральних цінностей – доброти, щирості, людяності.

Час освіти, яка полягала лише у пізнанні світу закінчився. Пізнання себе, свого «Я», своїх прагнень і можливостей для самовизначення та реалізації своїх сил – нове завдання навчання і виховання. Аналіз процесів морального становлення особистості школярів і сформованості їхнім моральних вчинків спонукає до пошуку нових, оптимальних шляхів удосконалення виховного процесу, які б не тільки відповідали сьогоднішнім потребам суспільства щодо подолання його морального занепаду, а й спонукали б учасників навчально-виховного процесу до утвердження гуманістичних цінностей та моральних норм, реалізації на практиці технології особистісно орієнтованого навчання і виховання.

Останнім часом представники всіх верств нашого суспільства активно заговорили про моральність. Цій проблемі чимало уваги приділяється не лише вчителями, суспільствознавцями, письменниками, працівниками культури, а й деякими діячами науково-технічної думки, практиками різних галузей діяльності. Моральні теми є провідними у наших повсякденних бесідах.

Чим викликаний інтерес широкої громадськості до проблеми моральності? Мабуть, принциповою важливістю цієї проблеми є, на жаль, значний дефіцит цієї якості у людей нашого суспільства. Часті прояви соціально-економічних непорозумінь, недостатньо продумані шляхи нормалізації політичного, психологічного клімату. А про що свідчать факти зростання злочинності? А сімейні справи? Вдумаймося у численні факти розлучень. Скільки дідусів та бабусь у будинках для людей похилого віку при здорових та добре забезпечених дітях, онуках?

Повсякденний дефіцит моральності і у наших міжособистісних стосунках на вулиці, у транспортних засобах, в установах тощо. Взагалі, питання поваги один до одного, милосердя є одним із найпроблемніших.

Дехто скаже: причому тут моральність, адже згадані та інші подібні явища – наслідок прояву інших подій. Так, але чи мали б місце події, явища, коли б відповідні особи були високої моральності? Почуття обов'язку, відповідальності, милосердя, совісті стали б могутньою стіною на шляху до дій, які ведуть до зла, трагедії.

Зміст морального виховання учнів зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування життєво активної особистості, рівнем його моральності. З огляду на ці чинники, важливим завданням морального виховання у школі є формування національної свідомості і самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки. «Формування

національної свідомості та самосвідомості передбачає виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України освоєння національних цінностей», – записано в Концепції національного виховання [1].

Важливе місце у системі духовного розвитку займає утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, любові, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродійностей. При цьому має вагу не тільки і не стільки просвітницька діяльність, скільки перетворення моральних знань, які набуває молодь, у її переконання, стійкі моральні почуття і вчинки.

Ефективність морального виховання значно зростає шляхом його опори на народну мораль, традиції, звичаї, обряди, які містять у собі високі моральні цінності, збагачені тисячолітнім досвідом мудрості народу, несуть могутній потенціал, спрямований на виховання особистості.

У зарубіжних країнах моральному вихованню теж приділяється значна увага. Серед численних концепцій морального виховання найбільшого поширення у США набула концепція, яка стверджує, що у кожної людини від народження закладені певні моральні задатки, їхній розвиток – першочергове завдання вихователя. Методи виховання мають полягати не в орієнтації учнів на запам'ятовування моральних норм, а у створенні умов, що сприяли б поступовому формуванню досвіду моральної поведінки. Представники гуманістичної концепції значну увагу приділяють проблемі засвоєння дітьми ціннісних орієнтацій. Моральне виховання в зарубіжних школах проходить у процесі навчання, водночас проводиться значна позакласна та позашкільна робота.

Однією із стрижневих складових формування моральної вихованості учнів є розвиток їхньої моральної свідомості.

Моральна свідомість визначається як «відображення в свідомості людини принципів моральності, тобто норм поведінки, що регулюють ставлення людей один до одного й до суспільства» [2, 104].

Особливої значущості набуває формування моральної свідомості в молодших підлітків. Адже саме цей віковий період є найбільш чутливим для їхнього розвитку, саме в цей час дитині притаманна внутрішня готовність до засвоєння моральних вимог.

І хоча моральне виховання дитини починається з сім'ї і в дошкільних закладах, де вона оволодіває першими моральними уявленнями, однак, з початком шкільного віку настає якісно новий етап у її моральному становленні: з одного боку, відбувається збагачення й розвиток наявних уявлень, сформованих ще в дошкільному віці, а з другого – активний процес набування й засвоєння нових моральних уявлень і понять, тобто моральних знань.

Моральні знання становлять основу розвитку моральної свідомості в молодшому підлітковому віці і є одним із основних її компонентів. Моральні знання допомагають дитині правильно діяти в тій чи іншій ситуації. Адже для того, щоб вчинки школяра відповідали вимогам моральних норм і правил, він повинен знати що таке добре і що таке погано. Слід зазначити, що вплив моральних знань на розвиток духовного світу дитини, звичайно, не обмежується рамками цього віку. Моральні знання є необхідною передумовою становлення у

старшому підлітковому та юнацькому віці таких складних утворень моральної свідомості, як переконання. Наголошуючи на великій ролі знань у моральному розвитку особистості, В.О.Сухомлинський писав: «Знання, розуміння суті моральних цінностей є немов фундаментом, основою вироблення ідейних переконань» [3]. Розвиток і рівень зрілості моральної свідомості людини перебувають в органічній єдності із змістом моральних знань і глибиною оволодіння ними.

Однак вивчення стану виховання учнів у загальноосвітній школі дає підстави стверджувати, що спостерігається однобічність у моральному вихованні, коли основна увага вчителя зосереджується лише на засвоєнні школярами моральних понять. Адже розвиток моральної свідомості передбачає не тільки засвоєння моральних понять, оволодіння моральними знаннями, а й вироблення певного ставлення особистості до моральних явищ, до самої себе. Моральна оцінка й самооцінка – невід’ємні складові моральної свідомості.

Чому вони набувають такого значення для розвитку моральної свідомості учнів. Принципово важливим є той факт, що формування досвіду моральної поведінки в учнів значною мірою залежить від їхньої активної діяльності. Тож, щоб засвоєні моральні знання стали для дитини особистісно значущими, школярі мають включитися в різноманітні форми оцінної активності.

Виявом моральної оцінки є судження учня, в яких схвалюється чи засуджується вчинок, поведінка людини в цілому відповідно до моральних вимог.

Водночас важливо формувати в дитини власне ставлення до оцінюваного явища, щоб знання моральної норми, правила «пройшли» через її емоції, стали для неї особистісно значущими.

Саме в результаті виховання такої значущості моральної оцінки в учня формуються належні спонукання моральної поведінки, закладаються основи для єдності слова і діла, а відтак формується досвід моральної поведінки.

Арсенал методичних прийомів може бути дуже різноманітним: це постановка перед дітьми певних запитань, створення на уроках спеціальних проблемних ситуацій, розв’язання учнями моральних колізійних ситуацій із самостійним моральним вибором і різноманітні пізнавальні завдання та вправи морального змісту, завдання із здійснення моральної самооцінки та оцінки. Ці методичні прийоми допоможуть навчити учнів аналізувати поведінку й почуття дійових осіб, порівнювати наявну в творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими ситуаціями. Завдяки цьому школярі вчаться переносити моральний зміст твору на реальні моральні явища навколишнього життя.

Серед якостей, що забезпечують моральну спрямованість поведінки учнів, чільне місце займає дисциплінованість, що виявляється в здатності учнів виконувати всі вимоги моралі й правила співжиття. Для дисциплінованих дітей характерною є готовність докладати всіх сил і енергії для своєчасного, точного і якнайкращого виконання поставленого перед ним завдання. Дисциплінованість виявляється також в умінні стримувати свою активність, коли це потрібно. Дисципліновані діти доводять розпочату справу до кінця, гальмують негативні спонукання й наполегливо виховують у собі навички належної поведінки.

Дисциплінованість дітей, насамперед, характеризується ставленням до вимог дорослих. Належна поведінка починається з слухняності, старанності у

дотриманні вимог дорослих, а потім у дитини з'являється здатність виконувати дисциплінарні правила самостійно, за власною ініціативою. Згодом, з набуттям досвіду дисциплінованої поведінки, в дітей з'являються можливості регулювати свою поведінку, заздалегідь планувати її, контролювати й оцінювати її вчинки.

Вияв учнем зусиль в організації своєї поведінки допомагає йому боротися з імпульсивністю в діях та вчинках. Справді, якщо дитина сама зацікавлена в тому, щоб добре поводитися, вона намагається, перш ніж щось робити, обдумати свою поведінку, замислюється над результатами власних дій. Прагнучи позбутися імпульсивності, учень поступово навчається уникати негативних вчинків і виявляти активність там, де це потрібно, тобто опановує навички самостійної регуляції поведінки. В основу стихійної моральної поведінки й покладено саме такі навички. До того ж, на основі стійкої моральної поведінки формується досвід моральної поведінки, в якому наше суспільство починає відчувати дефіцит.

Функція моралі надзвичайно тісно пов'язана з внутрішнім психологічним станом людини, є абсолютно закритою і не завжди має вихід назовні. Йдеться про те, що внутрішній моральний статус особистості не завжди доступний для середовища, оскільки часто трапляється так, що людина на рівні слова виявляє розуміння християнської моралі, однак на рівні діяльності, вчинків є злочинцем, брехуном, підлабузником, виявляє свою аморальність. Ця проблема є «вічною» бо межує з досконалістю, як особистості, так і суспільства, тому функція внутрішньої моральної актуалізації тісно пов'язана з чинником морального ототожнення і визначається збігом слова у моральному аспекті [4, 132-146].

Отже, моральне почуття пробуджується і поглиблюється лише тоді, коли благородство, високий сенс, велич ідей, на основі яких виникає це почуття, пізнаються на власному досвіді. Роль педагога в моральному вихованні виявляється не тільки в правильному доборі змісту і форм, методів виховання, а у систематичній цілеспрямованій роботі. Практичними засобами, що стимулюють динаміку розвитку моральних стосунків можна вважати входження учнів у гуманні людські стосунки, стимулювання благородно-справедливих вчинків і утвердження моральних переконань, що є ефективною умовою формування досвіду моральної поведінки в учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція Національної програми виховання дітей та учнівської молоді. – К., 1994.
2. Мар'єнко І. Моральне становлення особистості школяра. – М., 1985. – С. 104.
3. Сухомлинський В. Павлишська середня школа: Вибр. тв. – Т. 4. – С. 175-186.
4. Вдович С. Мова як засіб морально-етичного виховання особистості // Теоретико-методичні засади викладання предметів гуманітарного циклу в професійно-технічних навчальних закладах: Монаграфія / За ред. Г.П. Касяновича. – Львів: Українські технології. 2003. – С. 132-146.